

Marcin Frąs

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Historycznych

„Archiwa miejskie” miast prywatnych Wielkopolski w strukturze narodowego zasobu archiwalnego¹

Literatura

Jak dotąd prac archiwoznawczych ujmujących archiwa miejskie okresu staropolskiego powstało niewiele. Towarzyszą one zwykle monografiom poszczególnych archiwów, kancelarii oraz wstępom do pomocy archiwalnych. Chronologicznie pierwszą rozprawą na ten temat był artykuł Kazimierza Arłamowskiego *Archiwum Akt Dawnych Miasta Przemyśla, jego dzieje zasób i pracownicy*, opublikowany w „Archeionie”². Najpełniej jednak (przeglądowo dla różnych ośrodków) opisał je Andrzej Tomczak w *Zarysie dziejów archiwów polskich*³. Tam też zawarł podstawową literaturę przedmiotu. Została ona powtórzona i rozszerzona o publikacje wydane między 1974 a 1989 rokiem, to znaczy do momentu aż opublikowano *Archiwistykę*⁴. Wówczas bibliografię załącznikową wzbogacono o pracę Mariana Józefa Miki⁵ oraz Karoli Ciesielskiej⁶. A. Tomczak także wydane wstępy do inwentarzy archiwalnych. Od czasów

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej II Siedleckie Spotkania Archiwoznawcze pt. „Archiwa w Polsce: wczoraj – dziś – jutro. 100 lat archiwów państwowych”, Siedlce 14-15.02.2019 r.

² K. Arłamowski, *Archiwum Akt Dawnych Miasta Przemyśla, jego dzieje zasób i pracownicy*, „Archeion” 1963, t. 39.

³ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich: część I – do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1974.

⁴ H. Robótko, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Toruń 1989.

⁵ M.J. Mika, *Dzieje archiwum miejskiego w Poznaniu*, Poznań 1975.

⁶ K. Ciesielska, *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, „Zapiski Historyczne” 1975, t. 43.

Archiw+istyki niewiele się zmieniło. Na pewno należy przywołać w tym miejscu prace Zdzisława Koniecznego⁷, Janusza Łosowskiego, jako jedyne podejmującego tematykę „archiwum miejskiego” w mieście szlacheckim⁸, oraz Marcina Hlebionka, opisującego archiwum miejskie na kanwie losów dokumentu lokacyjnego miasta Trzcianka⁹.

Wśród wstępów do ważniejszych pomocy archiwalnych należy wyliczyć *Inwentarz Archiwum miasta Kleparza pod Krakowem 1386-1794*¹⁰, *Akta miasta Przemyśla (1402-1944): Przewodnik po zespole archiwalnym*¹¹, *Katalog dokumentów pergaminowych archiwum miejskiego w Piwnicznej-Zdroju*¹², publikację *Archiwum Państwowe w Płocku*¹³.

Podpisanie przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego *Dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwialiami* stało się podstawą do budowy i rozwoju współczesnej sieci archiwów państwowych, a także krystalizacji misji państwowej służby archiwalnej w Polsce. Wszakże należy nadmienić, iż solidnym filarem budowy i rozwoju współczesnej Piłsudskiemu sieci archiwalnej były właśnie „archiwa miejskie”.

Archiwa miejskie w okresie staropolskim były tworam i o nieustalonej jeszcze organizacji, funkcjonującymi przy kancelarii miejskiej. Tak więc ich role i istnienie należy ściśle powiązać z wytworzonymi, tuż po lokacji, urzędami, początkowo wójta i ławy sądowej, z czasem rady i burmistrza na jej czele. Początkowo funkcjonowały jako archiwa odbiorcy (archiwum dokumentowe i nadsyłanej korespondencji), w późniejszym czasie ich zasób zmieniał się i powiększał. Od momentu pojawienia się pierwszych ksiąg wpisów (w większych miastach – XIV w.,

⁷ Z. Konieczny, *Dzieje archiwum przemyskiego i jego zasób*, Przemyśl 1989.

⁸ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

⁹ M. Hlebionek, *Przywilej lokacyjny miasta Trzcianka w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 2012, nr 21, s. 9-23.

¹⁰ Z. Wenzel-Homecka, Z. Wojaś, *Inwentarz Archiwum miasta Kleparza pod Krakowem 1386-1794*, Warszawa 1968.

¹¹ J. Krochmal, *Akta miasta Przemyśla (1402-1944). Przewodnik po zespole archiwalnym*, Przemyśl 1995.

¹² P. Stanko, *Katalog dokumentów pergaminowych archiwum miejskiego w Piwnicznej-Zdroju*, Piwniczna-Zdrój 2009.

¹³ A.M. Stogowska, *Archiwum Państwowe w Płocku*, Płock 1995.

w mniejszych miastach – XVI w.) gromadziły również księgi miejskie narosłe/wytworzone w trakcie pracy samorządu miejskiego (archiwum ksiąg miejskich), sporządzone w rodzimej kancelarii miejskiej. Z czasem zaczęły stawać się także „instytucjami” wystawiającymi poświadczone ekstrakty – wypisy z ksiąg miejskich, a więc archiwami wystawcy¹⁴. Niewiele można powiedzieć o ustawodawstwie odnoszącym się do archiwów miejskich. Z pewnością odnaleźć je można w przywilejach lokacyjnych, w przywilejach miejskich bądź ordynacjach wystawionych już dla miasta. W przebadanym materiale źródłowym znajduje się niewiele wzmianek, z których można by wnioskować o organizacji czy personelu. Przeprowadzone badanie zachowanych materiałów archiwalnych ujawniło, iż szlacheccy właściciele rzadko interesowali się archiwami swoich miast. Wyjątkiem od tej reguły może być opieczetowanie przez właścicieli opraw ksiąg Zbąszynia¹⁵ i Tuliszkowa¹⁶, świadczące o odgórnym zamknięciu, tudzież wyłączeniu tych ksiąg z korzystania. Informacja o organizacji archiwum miejskiego znalazła się jedynie w dwóch ordynacjach miejskich Łobzenicy. Z tychże ordynacji, pochodzących z XVIII wieku, wiadomo, iż archiwum w postaci dwóch skrzyń obitych metalem z dwoma kluczami – jeden dla wójta, drugi dla pisarza, znajdować się miało w kościele farnym, a dokładniej przy filarze, na chórze. W pierwszej z nich znajdować się miały: lauda sejmikowe, konstytucje, rachunki miejskie, retenta (suma niedopłacona, reszta długu, zaległości płatnicze) i uniwersały, podatki, listy z miast, atestacje (świadcstwo), reskrypty (pisemne rozporządzenie panującego lub zarządzenie władz wyższych) pańskie, akta nadworne spraw miejskich. W drugiej skrzyni znajdować się miały protokoły (chodzi zapewne o księgi miejskie)¹⁷. Miejsce tego dokumentu zajęła jednakowo brzmiąca ordynacja z 1767 r., sprawiona

¹⁴ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich: część I – do wybuchu I wojny światowej*, Toruń 1974, s. 58.

¹⁵ APP, *Akta miasta Zbąszyni*, sygn. I 11.

¹⁶ APP, *Akta miasta Tuliszków*, sygn. I 2.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, *Akta miasta Łobzenica*, sygn. 194/6, s. 20-22. Ordynacja została wystawiona przez Jana Korzbok Łąckiego, kasztelana kaliskiego, musi zatem pochodzić z okresu po 1687 r., gdyż w latach 1678-1687 Jan Korzbok był jeszcze podkomorzym wschowskim. Jako kasztelan zmarł w 1694 roku.

przez Józefa z Radoliny Radolińskiego, podkomorzego wschowskiego¹⁸. Praktyka przechowywania ksiąg miejskich w kościele farnym znana była również w Pleszewie¹⁹. Wówczas trzymano tam 19 ksiąg wójtowskich. Oczywiście, zgodnie ze zdaniem starej szkoły badaczy kancelarii miejskich, można wysnuć tezę, iż mogły być przechowywane w domu burmistrza czy wójta. Wskazane wyżej ordynacje są wyjątkowe pod tym względem, iż jako jedyne w ogóle tę przestrzeń określają mianem „archiwum”. Nie zdarza się to więcej. Wniosek z tego, iż praktykowano wyraźne oddzielenie akt radzieckich od wójtowskich (nawet w przypadku wspólnej kancelarii, co było typowe dla miast szlacheckich Wielkopolski). Niejasna jest sprawa przechowywania akt luźnych. W Pleszewie znajdowały się one razem z księgami, tak samo w Borku. Co ciekawe, w Borku przywileje miejskie składowano w skrzynce oraz specjalnej szufladzie.

Na uwagę zasługują ustalenia pruskiego archiwisty Maxa Bara, opisującego w swoim dziele sytuację archiwów miejskich w czasach fryderycjańskich. Z Okręgu Nadnoteckiego zabezpieczono wówczas skrzynie²⁰ wykazane w tabeli.

Wniosek z tego, iż praktykę rozdzielania skrzyń stosowano do końca XVIII w. W przypadku niektórych miast zachowały się dawne księgi rachunkowe (skarbowe), z których można by wnioskować o organizacji, jednakże bezskutecznie. Żadna z nich nie wymienia wydatków na archiwum.

Ciekawość budzi rozmiar, a co za tym idzie pojemność skrzyń. Ich wymiary mogły różnić się ze względu na obszar występowania²¹. Uwzględnić przy tym należy oczywiście grubość, tudzież objętość ksiąg, która mogła wahać się w przedziale od 1,5 do 10 cm – wliczając w to oprawę. Ważny był także format (wymiary: długość i szerokość). Nie do końca

¹⁸ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. BK 01047.

¹⁹ APP, *Akta miasta Pleszew*, sygn. I 18.

²⁰ M. Bär, *Westpreussen unter Friedrich dem Grossen. Bd. 2, (Quellen)*, Leipzig 1989, s. 687-699.

²¹ W tym przypadku wchodzimy na teren „meblarstwa”. Do naszych czasów zachowało się niewiele oryginalnych skrzyń. Obiekty znajdujące się obecnie w muzeach są w większości XIX-wieczne. W większości mogły zostać przebudowane. Po więcej wiadomości odsyłam do książki: *Studia nad metodami identyfikacji mebli wytwarzanych w Polsce do XIX wieku*, red. S. Dziegielewski, T. Żuchowski, Poznań 2009. Tam zresztą znajduje się specjalistyczna bibliografia.

wiadomo, jak radzono sobie z „upchnięciem” ksiąg o różnych wymiarach, wliczając w to dutkę (średnio 10,5 x 31 cm), format zbliżony do współczesnego A4 (20 x 31 cm) oraz format zbliżony do kwadratu (17 x 20 cm).

Barcin ²²	–	1 burmistrzowską
Czarnków ²³	–	2 burmistrzowskie, 1 wójtowską
Człopa ²⁴	–	1 burmistrzowską, 1 wójtowską
Frydląd ²⁵	–	1 burmistrzowską
Jastrów ²⁶	–	1 burmistrzowską, 1 wójtowską
Krajenka ²⁷	–	1 burmistrzowską
Miasteczko ²⁸	–	nic nie znaleziono
Mroczka ²⁹	–	1 burmistrzowską
Rynarzewo ³⁰	–	nic nie znaleziono
Sępólno Krajeńskie ³¹	–	2 burmistrzowskie, 1 wójtowską
Trzcianka ³²	–	1 burmistrzowską, 1 wójtowską
Wieleń ³³	–	nic nie znaleziono
Więcbork ³⁴	–	1 burmistrzowską, 1 wójtowską
Wyrzysk ³⁵	–	1 burmistrzowską
Wysoka ³⁶	–	1 burmistrzowską, 1 wójtowską
Złotów ³⁷	–	2 burmistrzowskie, 1 wójtowską

Archiwa te nie zawsze posiadały jakiś układ. Często, co może okazać się trafnym przypuszczeniem, były rozrzucone niedbale lub „w kupę związane”. Jeżeli kiedykolwiek pokuszono się o nadanie porządku księgom

²² Tamże, s. 687.

²³ Tamże, s. 699.

²⁴ Tamże, s. 694.

²⁵ Tamże, s. 696.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 691.

²⁸ Tamże, s. 692.

²⁹ Tamże, s. 689.

³⁰ Tamże, s. 688.

³¹ Tamże, s. 685.

³² Tamże, s. 698.

³³ Tamże, s. 693.

³⁴ Tamże, s. 686.

³⁵ Tamże, s. 693.

³⁶ Tamże, s. 692.

³⁷ Tamże, s. 691.

miejskim, to musiano kłaść je jedno na drugich, nie zaś jak książki grzbie-tem do zewnątrz. Świadczą o tym napisy na przednich okładzinach ksiąg, gdzie niekiedy podawano serię księgi i jej zakres chronologiczny. Niekiedy też kancelarie miast nadawały księgom sygnatury zapisane na karcie tytułowej bądź wyklejce, np. Pleszew, Koźmin, Gostyń, Borek, Chocz (Chodecz), oraz kolejne litery alfabetu, np. Ostrów Wielkopolski.

Wielkość zasobu tych archiwów zależała z pewnością od wielkości miasta (klasyfikacja Marii Boguckiej i Henryka Samsonowicza), rangi (ośrodki o szczególnym znaczeniu dla polityki, kultury, religii). O zawartości archiwum mówią zachowane w treści ksiąg miejskich inwentarze skrzyń burmistrzowskich, które są prawdziwą rzadkością. Tworzono je raczej okazjonalnie, najczęściej podczas przejmowania „zasobu” po zmianie kadencji zwierzchnika urzędu burmistrza bądź wójta. Takie rejestry zachowały się w księgach Pleszewa, Lwówka, Borka. Są one dowodem na to, iż w przeszłości istniało więcej materiałów i znacznie bogatszych niż obecnie. Spisy ksiąg miejskich często zawierają nazwę serii oraz informacje o oprawie bądź jej braku – zwykle uszeregowane chronologicznie. Oprócz dokumentacji w formie papierowej, w archiwach miejskich przechowywano również literaturę prawniczą, w tym: *Speculum Saxonum*, *Constitutio Criminalis Carolina*, *Farrago actionum juris Magdeburgensis*, prace Mathiasa Berlichiusa (*Conclusiones Practicabiles*), Joannesa Schneidewina (komentarz do *Corpus iuris civilis*), Josta Damoderiusza (*Practica rerum criminalium*)³⁸. W skrzyniach znajdowały się również przedmioty związane z praktyką urzędniczą i nie tylko, wyliczyć tu można krzyż, pieczęcie (starą i nową), dzwonek, skarbonkę z kłódką, hak do bronienia ognia, drąg do wagi miejskiej, nakrycie na stół, sznury, żelazne kajdany, pieniądze. Spisy te mogły funkcjonować jako pomoce archiwalne do czasu, aż nie utonęły w morzu wpisywanych spraw. Niewątpliwie do pomocy archiwalnych należy zaliczyć kopiariusze dokumentów wystawionych dla miasta. Takowy kopiariusz stworzono w Lesznie, Rawiczu, Pogorzeli, Ostrowie Wielkopolskim, Lwówku i Zaniemyślu. Wśród innych pomocy wymienić należy sumariusz dokumentów powstały w przypadku miasta Pogorzeli,

³⁸ APP, *Akta miasta Lwówek*, sygn. I 10, s. 206.

ukazujący ówczesny poziom opisu, nakierowujący ewentualnego użytkownika na konkretną księgę i numer strony oraz podający streszczenie dokumentu. Zachowane księgi miejskie są rzeczywistym dowodem na funkcjonowanie wszystkich sfer życia miasta, wliczając w to kontakt z innymi ośrodkami, za sprawą wszytych listów wysyłanych najczęściej w sprawach mieszczan. Listy te zachowały się jedynie w księgach miejskich odbiorców.

Najtrudniej odpowiedzieć na pytanie, kto pełnił rolę archiwisty. Skromne informacje posiadamy również o personelu archiwów miejskich. Wydawać by się mogło, że funkcja ta należała do pisarza miejskiego. Wskazuje na to jego niezaprzeczalny związek z aktami, w końcu to on je tworzył. Nie mniej jednak ordynacja miejska Łobżenicy mówi, iż klucz do skrzyni, oprócz pisarza, posiadał jeszcze wójt.

W przypadku najstarszych miast istnienie archiwów można oszacować na okres od XIII do końca XVIII w. W okresie zaborów pieczę nad nimi sprawowały w głównej mierze władze pruskie. Następnie w większej części trafiły do Królewsko-Pruskiego Archiwum Państwowego w Poznaniu (Königliche Preussische Staatsarchiv Posen), które utworzono 8 marca 1869 r. Zostało ono powołane jako nowa placówka w sieci pruskich archiwów prowincjonalnych, od 1867 r. noszących nazwę archiwów państwowych (Staatsarchiv), podległych Dyrekcji Archiwów Państwowych zależnej od Prezydium Rady Ministrów Prus. W końcu lat 70. XIX w. dyrektor archiwum zwrócił się do władz miejskich na terenie prowincji poznańskiej informując o możliwości przekazania akt miejskich, wytworzonych w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej. Archiwum przejęło wówczas w formie depozytów dokumenty i akta 109 miast i 110 cechów i organizacji kupieckich. Wśród nich były również materiały miast szlacheckich³⁹. Dekret z 7 lutego 1919 r. ustanowił ich nowe miejsce – w strukturze archiwów państwowych jako narodowy zasób archiwalny. Podporządkował go Wydziałowi Archiwów Państwowych, przekształ-

³⁹ A. Tomczak, *Archiwa w okresie zaborów*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 282-283; K. Chojnacka, *Wstęp do inwentarza: Akta miast województwa poznańskiego z lat 1253-1935*, t. 1-2, Poznań, s. XI.

conemu 16 lutego 1918 r. z Referatu do spraw archiwalnych⁴⁰. Wydział zainicjował proces budowy scentralizowanej państwowej sieci archiwalnej, który zakończył się w 1924 r.⁴¹. W okresie dwudziestolecia międzywojennego miały miejsce kolejne dopływy akt miejskich. W 1929 r. przejęto 2 księgi Budzynia⁴², w 1931 księgę Rakoniewic z lat 1753-1764, w formie daru od Marcellego Czarneckiego⁴³, w latach 1933-1934 trafiło do archiwum 15 ksiąg m. Wolsztyn przesłanych przez Sąd Grodzki w Wolsztynie⁴⁴. Tuż przed wojną, w 1936 r., przyjęto 30 jednostek archiwalnych m. Leszna⁴⁵. Dziś archiwalia miejskie są przechowywane w Archiwach Państwowych w Bydgoszczy, Poznaniu, Szczecinie, tworząc zespoły znane pod nazwą „Akta miasta x”⁴⁶. Szczątkowe „odpryski” akt miejskich znaleźć można w Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku, Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu (47 ksiąg miejskich Grodziska Wielkopolskiego), bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁴⁷ oraz w Archiwum Archidiecezji w Poznaniu. Jedna księga miejska z omawianego terenu znajduje się w Muzeum Regionalnym w Koźminie.

Archiwa miejskie okresu staropolskiego cechują się dysproporcją. Przede wszystkim w obrębie wielkości, a co za tym idzie i różnorodności. Wiele z nich to albo zachowane dokumenty wystawione niegdyś dla miasta, księgi miejskie albo dokumenty i księgi tworzące jakąś całość nie w pełnym tego słowa znaczeniu, bo ciężko mówić o całości w tak zde-

⁴⁰ I. Mamczak-Gadkowska, *Powstanie i rozwój sieci archiwów państwowych i naczelných organów archiwalnych w niepodległej Polsce*, [w:] *Archiwa w niepodległej. Stulecie archiwów państwowych 1919-2019*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 14.

⁴¹ Tamże, s. 18.

⁴² W. Łopaciński, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1929. Dział B. Zmiany w zawartości archiwów*, „Archeion” 1930, t. 6-7, s. 40.

⁴³ Tenże, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1931. Dział B. Zmiany w zawartości archiwów*, „Archeion” 1932, t. 10, s. 63.

⁴⁴ A. Rybarski, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Lata 1933-1934. Dział B. Zmiany w zawartości archiwów*, „Archeion” 1935, t. 13, s. 228.

⁴⁵ Tenże, *Sprawozdanie z działalności archiwów państwowych. Rok 1936. Dział B. Zmiany w zawartości archiwów*, „Archeion” 1937, t. 15, s. 187.

⁴⁶ Nie jest to ani zespół prosty, ani złożony – L. Wakuluk, *Problematyka struktury archiwaliów miejskich*, [w:] *Problemy struktury zasobu archiwalnego w perspektywie komputeryzacji archiwów. Materiały sympozjum*, Toruń, 4 i 5 października 1996 r. *Problemy komputeryzacji archiwów*, t. 4, pod. red. H. Robótki, Toruń 1998, s. 78.

kompletowanym, wręcz szczątkowym materiale. Dotyczy to zarówno małych, jak i większych miast.

Różnorodność ze względu na formę i treść przejawiają materiały miasta: Rawicza, Leszna, Ostrowa, Łobżenicy, Ponieca, Swarzędza, Rydzyny, Międzychodu, Kobyлина, Kórnik, Krotoszyna, Jutrosina, Obrzycka, Koźmina, Lwówka – 15 z ogólnej liczby 75 badanych miast. Głównie ze względu na zachowane księgi rachunkowe, podatków podymnego i czołowego, ksiąg obrotu nieruchomości, księgi sądu zadwornego i akt luźnych. Jest to niewątpliwym efekt naszej trudnej historii. Wiele z tych archiwów uległo pożarom podczas najazdów nieprzyjaciół. Również w czasach pruskich ich sytuacja nie poprawiła się. Padły one ofiarą zaniedbań ze strony burmistrzów, których nie interesowała przeszłość⁴⁸.

Chociaż od ogłoszonego przez Andrzeja Tomczaka *Zarysu dziejów archiwów polskich* minęło prawie półwiecze, jest to jak dotąd najlepsza publikacja charakteryzująca archiwa miejskie. Jako badacze wiemy tylko tyle, na ile pozwalają nam na to źródła. A jak zostało zaznaczone powyżej, w przypadku miast szlacheckich sytuacja źródłowa pozostawia wiele do życzenia. Jednakże można śmiało rzec, że archiwa szlacheckich miast z terenu dawnej Wielkopolski posiadają wiele cech tożsamyh z archiwami innych miast dawnej Rzeczypospolitej, np. wymienić tu należy niewątpliwie archiwa miast szlacheckich województwa lubelskiego⁴⁹. Sposób ich funkcjonowania wiele również nie odbiegał od organizacji archiwum miasta Przemyśla⁵⁰ i Poznania⁵¹. Przynajmniej do momentu aż ich zasoby zaczęły się gwałtownie rozrastać. Przykładowo, w Przemyśle zaczęły powstawać *Acta Hospitum*, których nie znały kancelarie miast szlacheckich⁵².

⁴⁷ Do wojny znajdowało się tu 9 ksiąg miejskich Ostroroga, Grodziska, Gostynia, Jarocina, Krotoszyna, Zbąszynia, ale przepadły w czasach wojennych.

⁴⁸ A. Warschauer, *Die städtischen Archive in der Provinz Posen*, Leipzig 1901, s. VII.

⁴⁹ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997, s. 49-54.

⁵⁰ Z. Konieczny, *Dzieje archiwum przemyskiego i jego zasób*, Przemyśl 1989; K. Arłamowski, *Archiwum Akt Dawnych Miasta Przemyśla, jego dzieje zasób i pracownicy*, „Archeion” 1963, t. 39, s. 24-28.

⁵¹ M.J. Mika, *Dzieje archiwum miejskiego w Poznaniu*, Poznań 1975.

Aneks

Inwentarze skrzyń burmistrzowskich odnalezione we wpisach ksiąg miejskich

Przygotowując materiał do druku, brałem pod uwagę wytyczne zawarte w instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w. opracowanej przez Kazimierza Lepszego.

1. Oddany do rąk użytkownika tekst nie został zmodernizowany w pełni. W oryginale pozostawiono wyrazy oddające charakter epoki (poziomu świadomości i wykształcenia pisarza).
2. Skreślenia i dopiski zostały wciągnięte do tekstu.
3. Nie modernizowano interpunkcji.
4. Nie zmieniono stosowanych przez pisarza wielkich i małych liter.
5. Wyrazy skrócone zostały rozwinięte. Brakujące litery podano w nawiasach kwadratowych. Tyczy się to również skrótów odnoszących się do dostojęstwa i stanu społecznego.
6. Daty wyrażone w oryginale w postaci zapisu kalendarza kościelnego rozwiązano i podano w nawiasach kwadratowych.
7. Wyrazy słabo czytelne opuszczono, zostawiając puste miejsce [_], oraz podano w postaci niepewnego odczytu z pytajnikiem [?].
8. W przypisach rzeczowych wyjaśniono pojawiające się w oryginale nazwy geograficzne, przedmiotowe oraz postaci historycznych. Przy określaniu nazw geograficznych korzystano z serwisu *Atlas Fontium* dostępnego w sieci Web. Przy określaniu nazw przedmiotowych korzystałem z wyszukiwarki internetowej oraz bibliografii Estraicherów, również dostępnej w sieci Web. Przy określaniu postaci historycznych korzystałem z herbarzy, głównie Adama Bonieckiego i Kacpra Niesieckiego.

⁵² K. Arłamowski, „*Acta Hospitum*” w zespole aktów dawnych miasta Przemyśla, „*Archeion*”

I

Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadrogesimo Tertio [1643].

Sub proconsulatu famati d[o]m[ini] Walentini Kosmowski⁵³ qui libri exportati sunt in domum infrascripti d[o]m[ini] proconsulis et recepti d[o]m[ini] inventem? hunc⁵⁴

Regestr xiąg różnych aktów i spraw w skrzyniej Burmistrzowskiej.

Naprzód Liber Resign[ati]onum Divisionum et ad? gen__? Actoru[m] Variorum: w Białym pergaminie ab Anno Mill[esi]mo, Quadringentesimo, Vicesimo, Quinto [1425].

Item. Liber s[ecun]dus. Resign[ati]onum, Transactionum, Refformationum: W Białej skórze. W deskach Ab Anno Mill[esi]mo Quadringe[n]tesimo, Vicesimo, Octano [1428].

Item. Liber [ter]tius Resign[ati]onum, Refformationum, et cau[s]arum Mixtus W Białym pergaminie in quarto, ab Anno Mill[esi]mo, quingent[e]s[im]o, quadrog[esi]mo, quinto [1545].

Item. Liber quartus Resign[ati]onum, Refformationum, transactionum et id generus w klinowych deskach Wiśniowa Ab anno Mill[esi]mo, quingentesimo, sexag[esi]mo, quarto [1564].

Item Liber quintus Quiet[a]t[i]onum: W Białych w klinowanych deskach Ab Anno Mill[esi]mo, Sexc[en]t[esi]mo, Vigesimo [1620].

Item Liber sextus Resign[ati]onum, które się teraz piszą. W czarny oprawie Ab Anno Mill[esi]mo, sexc[en]t[esi]mo, quadrag[esi]mo primo [1641].

Item primum privilegium p[er] Casimirum⁵⁵ Dei Gra[tia] Regum Poloniae oppido Plaschow dath: pro foro annuali in diem? festum s[an]cti Floriani martyris [4 maja]. ab anno Mill[esi]mo, Quadringentesimo, Quinquag[esi]mo Secundo [1452]. Idq[ue] cum sigillo, in certa apprisia expresso. in pergamine albo script.

Item s[ecun]dum privilegium per Joannem Albertum⁵⁶ Dei Gra[tia] Regum Poloniae oppido Plaschow⁵⁷ dath Pro foro bino annuali Uno pro die festo s[an]cti Florianis Martyris [4 maja], altero pro die festo decol[ati]onis s[an]cti Joannis Baptiste [29 sierpnia]. Nec non pro septimanali: in feria quinta in hebdomada[m]. Ab Anno

1961, t. 34, s. 31-47.

⁵³ Mieszczanin pleszewski, burmistrz.

⁵⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Akta miasta Pleszew*, sygn. 6, s. 29-31.

⁵⁵ Kazimierz Jagiellończyk, król Polski w latach 1447-1492.

⁵⁶ Jan Olbracht, król Polski w latach 1492-1501.

⁵⁷ Pleszew, miasto szlacheckie w województwie kaliskim, w powiecie kaliskim.

Mill[esi]mo, Quadringentesimo, Nonagesimo Tertio [1493]. Idq[ue] cum Sigillo in cer[t]a apprisia expresso in pargamene albo script.

Item [ter]tium privilegium per Vladislaum⁵⁸ Dei Gra[tia] Regum Poloniae oppido Plaschew dath pro foro annuali Uno, in prima D[o]m[ini]ca post festum Exeltationis s[an]cta Crucio [21 września], Altero pro prima D[o]m[ini]ca post festum s[an]ctas Hedvigis Immutento Vero [31 sierpnia], Uno pro festi s[an]cti Floriani [4 maja] in festum inventionis s[an]cte Crucis [3 maja], Altero pro festi decol[ationis] s[an]cti Joannes Baptista [29 sierpnia], in festum Assumptionis Sacratissime Virginis Mariae [15 sierpnia]. Ab Anno Mill[esi]mo, sexc[en]t[esi]mo, quadrag[esi]mo, Primo [1641], idq[ue] cum Sigillo appenso, in cera expresso, w blasze ?

Item quartam privilegium per Vladislaum Quartu[m⁵⁹] Dei Gra[tia] Regum Poloniae, oppido Pleschow dath pro foro annuali secundum festi s[an]cti Math[aeus] [21 września] Ab Anno, Mill[esi]mo, sexc[en]t[esi]mo, quadrag[esi]mo, secundo [1642]: idq[ue] cum sigillo in papir impressio, et in eo script.

Item quintam privilegium per Nicolaum⁶⁰ haerredem in Plaschew, in balnum Cere-mun, dath cum Sigillo in cer[t]a appensa expresso. idque in pergamin albo script.

Item sextum privilegium per Mag[ist]r[u]m D[omi]num Joannem de Koszcelec⁶¹ haeredum in Pleschew, pro Macellis? __, sub partum?, et circa pratinu[m] __ oppido Pleschew datum idq[ue] cum sigillo in cera appensa expresso on albo pergamine script.

Item. septinum privilegium per Mag[ist]r[u]m Abraham⁶² a Lachowice⁶³ Sieniuta et Zoffiam z Rytwian⁶⁴ Sieniucina haeredes in Pleschew, oppido pleschew dath za okupienie for, pewnych tamże pisanych idq[ue] sub sigills duobus, d[omi]ni et d[omi]na haeredum __ in papiro script.

⁵⁸ Władysław IV Waza, król Polski w latach 1632-1648.

⁵⁹ Jak wyżej.

⁶⁰ Mikołaj, współwłaściciel miasta Pleszewa w 1467 r. wraz z Wojciechem i Stanisławem).

⁶¹ Jan Kościelecki h, Ogończyk. W tej rodzinie trzech o tym imieniu. Bez dokładniejszych danych ciężko ustalić, o którego z nich chodzi.

⁶² Abraham Sieniuta herbu własnego. Syn Teodora, wojskiego krzemienieckiego i Katarzyny z Firlejów. Żonaty z Zofią Zborowską. Właściciel Pleszewa.

⁶³ Lachowo? Województwo płockie, powiat płoński.

⁶⁴ Rytwiany, wieś w województwie sandomierskim, w powiecie sandomierskim.

Item octavum privilegium per Mag[ni]ficum D[omi]num Chrystopherum Sieniuta⁶⁵ oppido, Pleschew datum in Lustrationem abonentium et parte agriclutura[m], etc[etera]. ut ibi idq[ue] sub sigillo impressio in papiro script.

Item nonum privilegium per Mag[ni]ficum D[omi]num Abraham Sieniuta haeredem in Plaschew, oppido plaschew datum lustratis ergo, a vis. Idq[ue] sub sigillo impresso, in papiro script.

Item. decimum privilegium per G[e]n[e]r[o]sum ac Mag[ni]ficum D[omi]num Petrini a Lachowice Sieniuta⁶⁶ haeredum in pleschow, oppidi Pleschow in Communi Generale[m] datum in Vim libertatimis et anotiatis et vidis? licet. Idq[ue] sub sigillo in cer[t]a appensa expressu, in albo pergamine script.

II

Regestr odebrania ksiąg od Grzegorza Organisty⁶⁷ przez p[ana]. Grzegorza Organistę Kamińczyka, 22 Marty 1624 [24 marca 1624]⁶⁸.

Naprzód księgi Resignationu[m] 1558

It[em] Inscriptionum volumen 1528

It[em] volumen Resignationu[m] 1545

It[em] Fund[ati]oru[m] bonoru[m] 1574

It[em] Acta jedne 1550

It[em] Acta drugie 1574

It[em] Acta resigna[tionum] 1505

It[em] protocoł 1573

It[em] Regestr 1550

It[em] Regestr drugi 1571

It[em] czerwone księgi 1588

It[em] Regestr trzeci 1578

It[em] Regestr 1610

It[em] acta 1604

It[em] czarna x[ięga] 1570

It[em] Regestr 1595

It[em] Acta 1617

It[em] Acta 1617

It[em] nowe księgi obligationu[m] sprawione 1626.

III

Inwentarz ksiąg różnych i rzeczy inszych w skrzyni wójtowskiej będących, które sławny P[an]. Wojciech Lugostaj⁶⁹ sławnemu P[anu]. Pawłowi Kwaśniewskiemu⁷⁰

⁶⁵ Krzysztof Sieniuta, herbu własnego. Syn wzmiankowanego wyżej Abrahama i jego drugiej żony, Siemińskiej. Pan na Lachowcach.

⁶⁶ Piotr Sieniuta, herbu własnego. Syn wzmiankowanego wyżej Krzysztofa. Właściciel Pleszewa.

⁶⁷ Mieszczanin lwówecki.

⁶⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *akta miasta Lwówek*, sygn. 8, s. 285.

⁶⁹ Mieszczanin lwówecki, przeszły wójt.

⁷⁰ Mieszczanin lwówecki, wójt w Lwówku w 1670.

wójtowi na Rok Pański 1670 postanowionemu przy wszystkich Trzech Porządkach oddał wcale⁷¹.

Actu[m] Feria [quin]ta post Festu[m] Epipchaniaru[m] Anno D[omi]ni 1670 [9 stycznia 1670].

1. Naprzód Saxonum Łacińskie⁷²
2. Constitutio Caroliana⁷³
3. Jodocus Damhoderius⁷⁴
4. Andreas Lipski⁷⁵
5. Joannes Oinotomi⁷⁶
6. Joannes Szneidewin⁷⁷
7. Farrago Actionum⁷⁸
8. Czaroszki⁷⁹, i Porządek⁸⁰, Berlichius⁸¹ u Pana Staszkowski[go]⁸²
Crucifix mosiężny, Dzwonek, Pieczęć Srebrna, Druga Mosiężna

1. W oprawie czarnej księga Anni 1528
2. W oprawie czarnej Anni 1545
3. W oprawie czarnej Anni 1558
4. W oprawie czarnej Anni 1574
5. W oprawie czarnej Anni 1588
6. W oprawie Białej Anni 1604
7. W oprawie czerwonej Anni 1617
8. W oprawie czerwonej Anni 1626
9. W oprawie zielonej Anni 1640

⁷¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Akta miasta Lwówka*, sygn.. I 10, s. 205.

⁷² Właściwie Speculum Saxonum – potocznie Zwierciadło Saskie. Kodyfikacja prawa zwyczajowego z terenu Saksonii. Na ziemiach polskich znany za sprawą Bartłomieja Groickiego.

⁷³ Właściwie: Constitutio Criminalis Carolina. Kodyfikacja niemieckiego prawa karnego.

⁷⁴ Prawnik holenderski, znawca praw miast zachodnich (także miast Belgii i Francji) specjalista miejskiego prawa karnego. Jego najbardziej znanym dziełem jest Practica rerum criminalium.

⁷⁵ Brak danych.

⁷⁶ Prawnik. Jego najbardziej znanym dziełem jest: Iuris Consulti. In quattuor Institutionum Imperialium.

⁷⁷ Prawnik. Jego najbardziej znanym dziełem jest komentarz do Corpus Iuris Civilis (kodyfikacji prawa rzymskiego).

⁷⁸ Właściwie: Farrago civilium actionum ad formam Juris Maydeburgensis autorstwa Cervusa Tucholczyka. Zbiór prawa miejskiego, na jego końcu słownik terminów prawnych.

⁷⁹ Brak danych.

⁸⁰ Właściwie: Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej autorstwa Bartłomieja Groickiego.

⁸¹ Prawnik. Jego najbardziej znanym dziełem jest Conclusiones Practicabiles.

⁸² Brak danych.

10. W zielonej także oprawie Anni 1642
11. Liber Criminorum Anni 1642
12. W zielonej oprawie Anni 1649
13. W oprawie Białej Anni 1657
14. Liber Testamentoru[m] in quarto w Żółtej oprawie Anni 1635
15. Acta Testamentaria tempore grassantis Pestis Anni 1653 na kształt Regestru w politurze prostej

IV

Roku 1743 dnia 11 maja odebrał s[ławetny]. pan Rempecki⁸³ od s[ławetnego]. pana Józefa Jasieńskiego⁸⁴ burmistrza przeszłego naprzód skarb po tym prawo miejskie z sufladą i z pieczęcią do prawa należącą pieczęć miejską mosiężną, kwity pogłównego i wojskowe prawo rzeźnicze bez pieczęci i kopia na papierze stara księga rezygnacji, druga mniejsza rezygnacji, xiażka kwitów czopowego, i asygnacji dany na tysiąc złotych, xięga nieoprawna starodawnych resignacji, protokół rzeźniczy i insze protokoły w kupę związane, we dwóch pękach, chak do bronienia ognia, kłódka z kluczykiem przy skarbie drąg od wagi złotych pięćdziesiąt w areszcie zostające to jest dane od Franciszka Kruszeskiego⁸⁵ protokołów dwa jeden nowy, drugi stary – potoczne oba katalog miejskiego prawa⁸⁶.

V

Działo się w mieście Borku⁸⁷ 10 m[iesią]ca kwietnia roku pańskiego 1788. Przeniesienie skarbu wójtowskiego od Andrzeja Krupczyńskiego⁸⁸ do Stanisława Sarnoskiego⁸⁹ wójta⁹⁰.

1. Skarb albo skrzynka, w której różne znajdują się akta
2. Kopia prawa miejskiego w czerwonej kompaturze
3. Księgi 2 stare Actów rezygnacji 3[trze]cia nowa „akta” na stemplowym papierze
4. Protokoły dekretów. N[umer]o 2
5. Protokołów wszelkich ułamane karty różnych. N[umer]ro 14

⁸³ Mieszczanin borecki, burmistrz.

⁸⁴ Mieszczanin borecki, przeszły burmistrz.

⁸⁵ Mieszczanin borecki.

⁸⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Akta miasta Borek*, sygn. I 5, s. 7-8.

⁸⁷ Borek – miasto szlacheckie w województwie kaliskim, w powiecie pyzdrskim.

⁸⁸ Mieszczanin borecki, przeszły wójt.

⁸⁹ Mieszczanin borecki, wójt.

⁹⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu, *Akta miasta Borek*, sygn. I 8, s. 206.

6. Różnych papierów plik. N[ume]ro 6
7. Książki testamentowe. N[ume]ro 3
8. Czarna książka. N[ume]ro 1
9. Pieczęci stara i nowa offici. N[ume]ro 2
10. Krucyfiky mały i doży offici. N[ume]ro 2
11. Skarbonka blaszana z kłódeczką do miłosiernej składki
12. Kilimek na stół stary
13. Sznurów nowych łokci 300.
14. Kajdan żelaznych par 1
15. Saxon⁹¹ 1. Porządek⁹² 1 officit 2.

+

Summary

„City archives” of Greater Poland’s private cities within the structure of the national archive fonds

The following article discusses city archives in Greater Poland in the Old Polish period. This monograph contributes to better understanding of these institutions in noble cities. At the very beginning, the author discusses the history of city archives, which is closely linked to the development of office forms. Then proprietary legislation relating to these institutions is presented, indicating that city archives did not enjoy much interest of their subsequent owners. Nevertheless, this article focuses mainly on the organization of city archives. In this context, the author puts forward a thesis that, despite the joint organization of the office, institutions of archives were separated in practice. Another interesting problem, which to this day shows a lot of potential for research, is storing city books in various formats and sizes. This study, however, is defective due to the author’s little knowledge about old furniture, whose authenticity is difficult to determine. In the latter part, the author concentrates on the arrangement of old archives. At this point, the content of archival fonds is characterized. Finally, the writer analyses and describes how city archives from the Old Polish period were included into the national archival fonds. Additionally, inventories of mayor and commune administrator’s chests from Pleszew, Lwówek and Borek are included.

Słowa kluczowe: *kancelaria miejska, archiwa miejskie, księgi miejskie, archiwoznawstwo, okres staropolski, księgi wpisów*

Keywords: *municipal office, city archives, city books, archives, Old Polish period, entry book*

⁹¹ Speculum Saxonum.

⁹² Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej.